

Het Utrechtse

Bomen zijn uitgegroeid tot monumenten. Het oude bestand geeft een indruk van het indertijd toegepaste sortiment.

Singelplantsoen, een

Het Singelplantsoen rondom de oude binnenstad van Utrecht, op de plaats van de middeleeuwse stadswallen, behoort tot de oudste openbare parken in ons land. Vooral na 1970 was het park sterk aan verwaarlozing onderhevig. Om het park nieuw leven in te blazen is een plan gemaakt.

Onderzoek

Ecologisch Adviesbureau Maes en Albers Adviezen (gespecialiseerd in historische parken en landgoederen) hebben de cultuurhistorische kwaliteiten van het Singelpark van Zocher onderzocht. Zij deden dit afgelopen jaar in opdracht van de gemeente Utrecht. Het onderzoek is bedoeld als basis voor een beheervisie en beheerplan van de gemeente. Dit artikel geeft een samenvatting van de resultaten.

Een wandeling door een Zocherpark leidt de bezoeker langs een reeks groene beelden. Zo'n wandeling is alsof men door een film loopt. Overal zijn zichtlijnen en uitkijken op een bijzondere boom, gebouw of gevel. Vanaf de late 19^e eeuw is er veel gebouwd langs het Singelplantsoen. De huizen in de stad werden als verouderd gezien en wie het kon betalen ging wonen met uitzicht op het park.

Beleving

Vanuit de straten kijkend naar het plantsoen is er altijd iets bijzonders te zien. De beleving van het park is telkens anders. Bruggen over het water werden gestoffeerd met opvallende bomen, vooral treurwilgen en bloeiende heesters. Ook werden

bomen bewust scheef in het talud van de Singel geplant opdat ze over het water hangend een romantisch effect teweegbrengen. Belangrijk in een Zocherpark is de afwisseling van donkere groepen bomen en lichte plekken. Soms zijn er strakke of juist losse rijen bomen. De laatmiddeleeuwse bebouwing van de bolwerken is deels wat schimmig te zien tussen zwaar geboomte, om dan weer een fraaie gevel duidelijk in het zicht te zetten. Door hoogteverschillen is er extra afwisseling ontstaan. De paden lopen op twee niveaus, laag gelijk aan het water of hoger, waar fraaie uitzichten zijn. Het park heeft geen vijver, maar de vroegere middeleeuwse stadsbuitengracht loopt als een rivier door en langs het park. Alle scherpe hoekpunten zijn van de bastions afgehaald, zodat het water er in een natuurlijke, vloeiende lijn omheen loopt.

Compositie

In het Singelplantsoen komen nog ruim 750 bomen voor, waarvan zo'n 360 uit de aanlegtijd. Ze zijn uitgegroeid tot prachtige monumentale exemplaren. Toch waren de bomen niet als zodanig bedoeld. In de 19^e eeuw werden bomen

Foto's Bert Maes

Een wandeling langs de Utrechtse groene singels is als lopen in een film. De hoog en laag liggende paden geven telkens andere doorzichten op de stad.

Stinzenflora komt op vele plaatsen voor. Recent is op verzoek van bewoners het aantal stinzenplanten uitgebreid. De soorten moeten zichzelf kunnen handhaven.

uniek Zocherpark

gezien als plantmateriaal om een goede compositie mee te maken. Zij hoefden niet allemaal even goed tot ontwikkeling te komen. Scheve en kromme stammen werden evenzeer gewaardeerd. Geregeld werden meerdere bomen in één plantgat gezet, om uit te groeien tot een boomboeket. Die boomgroepen zijn ondertussen echte reuzen. Zo staat er een driestammige ruwe iep (*Ulmus glabra*) met een omtrek van 5,5 m. Opmerkelijk is dat er ondanks de iepenziekte nog 45 monumentale iepen voorkomen in het park. Drie Hollandse iepen (*Ulmus x hollandica* 'Belgica') dateren zelfs nog uit de late 18^e eeuw en zijn waarschijnlijk de oudste in ons land. Het is een restant van de 18^e eeuwse laanbeplanting langs de Singel. Vanwege de grote belevingswaarde van monumentale bomen is het belangrijk om ze zo lang mogelijk te laten staan. Ook voor vogels en vleermuizen zijn ze van vitaal belang. Op plaatsen waar dat mogelijk is, kunnen, om ecologische redenen, zelfs dode bomen blijven staan. Bij de aanleg werd vooral gebruikgemaakt van zomereik, beuk, bruine beuk, Hollandse linde (*Tilia x europaea* 'Zwarte linde'), Hollandse iep (verschillende cultivars), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* met enkele cultivars), gewone

plataan, oosterse plataan, Italiaanse populier, maar ook gewone spar en *Taxus*. De sparren zijn geheel uit het park verdwenen, er rest nog wel één zwarte den. Ook de Italiaanse populieren zijn een zeldzaamheid geworden. Bijzondere boomsoorten werden als eenling of in kleine groepen hier en daar op een opvallende plaats gezet. Gebruikt werden onder meer: Japanse honingboom, moseik, zachte eik, hemelboom, zwarte noot, vleugelnoot, pluimes en gele pavia. Op één plaats is een grotere groep moerascipressen aangeplant. Helaas zijn de archiefstukken over het sortiment uit de aanlegtijd verloren gegaan. Wat er zoal aan soorten is aangeplant blijft dus voor een deel gissen.

Historisch verantwoord

Belangrijk is dat bij het parkherstel vooral historisch verantwoorde soorten en variëteiten worden gebruikt. Een te grote variatie aan soorten komt de karakteristiek van het park niet ten goede. Van de oorspronkelijke heesters is weinig overgebleven. Enkele oudere heesterbegroeiingen bestaan uit laurierpruim, kerspruim, gele kornoelje, *Lonicera maackii*, *Deutzia* en de zeer zeldzame *Orixa*

Geschiedenis van het Singelplantsoen

In het begin van de 19^e eeuw werden de vestingwallen van verschillende steden omgebouwd tot aantrekkelijke wandelparken. Het park in Utrecht behoort tot een van de vroegste. Het ontwerp van Jan David Zocher jr. dateert van 1829. Een paar jaar later is met de aanleg begonnen. Zijn zoon L.P. Zocher ontwierp na 1860 een deel van het park. In 1863 is het park voltooid. Aanvankelijk bestonden plannen om een groot aantal villa's langs en in het park te bouwen. Alleen langs het noordelijke deel van de Singel zijn een aantal huizen gebouwd door J.D. Zocher in de voor die tijd karakteristieke neoclassicistische stijl.

Uniek is dat, ondanks een geschiedenis van meer dan 150 jaar, nog veel van de oorspronkelijke aanleg herkenbaar is gebleven, inclusief veel schitterende bomen. Het totale Singelgebied meet 5 km, het Singelplantsoen zelf is zo'n 4 km lang. Het park prunkt, als een van de vijf parken in ons land, op de Rijksmonumentenlijst. Op de grens van de middeleeuwse stad en de 19^e eeuwse uitbreidingen ligt het Singelplantsoen te midden van een reeks oude en jongere monumenten. Een groot gedeelte van het park en omliggende bebouwing valt binnen het Beschermd Stadsgezicht.

In het Singelplantsoen staan verder nog verschillende oude cultivars en klonen van onder meer iep, linde en platanen. Beschreven zijn die historische klonen nauwelijks, en gekweekt worden ze evenmin. Belangrijk is het daarom dat er van de oudere bomen stekken worden geoogst, waarvan dan plantsoenen worden opgekweekt dat als opvolgers in de toekomst dienst kan doen.

Dat alles tast de kwaliteit van het park aan. Door deze verstoringen is het ondergrondse milieu zelfs dusdanig verslechterd dat de monumentale bomen niet die leeftijd zullen halen die ze normaal gesproken zouden kunnen bereiken. Toch is het juist het schitterende bomenbestand dat een bezoek aan het park tot een bijzondere beleving maakt.

Een van de beheervoorstellen is om de jongere bomen van na 1970 merendeels te kappen of te verplaatsen. Deels kan met deze maatregel de bedoelde parkkwaliteit worden hersteld. Overigens hebben verbreding van straten, verkeersmaatregelen en nieuwe bebouwingen er voor gezorgd dat het niet meer realistisch is te veronderstellen dat karakter en sfeer van het Zocher-park volledig kan worden hersteld.

Voor al na 1970 zijn er in het Singelplantsoen veel bomen bijgekomen: geplant of spontaan uitgezaaid. Die bomen staan nu op plaatsen die juist bedoeld waren om open te blijven om lichtdonker- en diepte-effecten te verkrijgen. Op veel plaatsen is zo in plaats van een contrastrijk park een amorphe structuur van bomen ontstaan. Zonlicht oevers ontbreken tegenwoordig vrijwel geheel in het park. De ruimtelijke verscheidenheid en de verrassingseffecten die het park had, zijn door die ontwikkeling grotendeels zoekgeraakt of niet meer herkenbaar. Rond die tijd is ook het noordwestelijk deel van de Singel gedempt ten behoeve van het verkeer. Maar ook lijdt het park al meerdere decennia aan verwaarlozing en allerlei vormen van verstoring. De belangrijkste hiervan zijn: graafwerk, opslag van bouwmaterialen en hondenpoep. Een groot deel van de boomspiegels is vergraven ten behoeve van kabels en leidingen

Het tweede aspect aan het park zijn de grasvegetaties in de open ruimten (perken) en op de taluds van stadsbuitengracht en bolwerken. Ook die

Wegaanpassingen zijn jarenlang het antwoord geweest op het groeiende verkeersaanbod. Ondertussen bedreigt het asfalt van de wegen rondom de singels de stamvoeten van vele monumentale bomen.

Graafwerk ten behoeve van kabels en leidingen verstoort telkens opnieuw het bodemmilieu in de directe omgeving van de bomen die beeldbepalend zijn voor het Singelpark. Zelfs de stadsverwarming ligt in de wortelzone van bomen. De status Rijksmonument houdt de kabelleggers niet tegen.

vertonen niet meer het beeld van bloemrijke velden uit de 19^e eeuw. Zij werden in oorsprong met de zeis gemaaid. Kort na 1900 raakte de grasmaaimachine algemeen in gebruik voor plantsoenonderhoud. Hierdoor is een totaal ander gazonbeeld ontstaan.

Een intensief maaibeheer resulteert in grasvegetaties die in het voorjaar rijkelijk bloeien en zomers een strak gazon vormen, waarin de bomen goed tot hun recht komen. Zo'n maaibeheer past vooral in de brede binnenzijde (de stadskant) van het Singelpark. Dit deel van het park wordt ook het meest gebruikt.

De gevolgen van alle hiervoor genoemde verstoringen teisteren ook de gras- en kruidlaag. Daarnaast is in het park ruim baan gegeven aan loslopende honden. Ook die verstoren de vegetatie ernstig. Het gevolg is dat de grasperken arm aan bloemen zijn geworden en dat er op veel plaatsen verruiging is opgetreden met ridderzuuring, grote brandnetel en distels.

Voor een optimaal beheer van de grasperken is een afrastering van de hondenspeelweiden, handhaving van het aanlijngedebod en controle op allerlei verstoringen noodzakelijk. Door zorgvuldiger te maaien en door differentiatie in het maaibeheer aan te brengen kan een fraaie afwisseling ontstaan in gras- en kruidenvegetatie. De kleihoudende bodem is hier een goede basis voor. Extensief maaibeheer resulteert in bloemrijke graslanden die verrassende beelden en een rijke fauna kunnen opleveren. Belangrijk is dat er een

regelmatig maaibeheer plaatsvindt, met zorgvuldig afvoeren van het maaisel. Deze vorm van beheer is de beste keuze voor de buitenkant van het park.

Op diverse plekken is het nodig om eerst de vele verstoringen van de bodem weg te werken door egalisatie en inzaai van grassen en kruiden. Inzaai is aan te bevelen door middel van een laagje hooi afkomstig van soortenrijke graslanden elders in de stad of in de directe omgeving. Onder het publiek is de laatste jaren eveneens veel belangstelling gegroeid voor allerlei voorjaarsbolgewassen. Stinzenflora, zoals knikkende vogelmelk, maarts viooltje en vingerhelmbloem, komt in het park al van oudsher op een aantal plaatsen voor. Recente bewonersparticipatie heeft geleid tot heraanplant van stinzenflora die zich spontaan kan handhaven. De Zochers hebben overigens zelf, voor zover bekend, weinig bloemperken aangebracht in hun ontwerp. Inbreng van stinzenflora is echter goed te combineren met de sfeer van het Singelplantsoen. ■

Ontwerp van Singelplantsoen

Het Singelplantsoen van Utrecht is relatief smal, maar toch zijn vader en zoon Zocher erin geslaagd door een knap ontwerp een illusie van een onmetelijk groot park in de landschapsstijl te scheppen. Er lijkt geen einde aan te komen. Enkele restanten van de middeleeuwse ommuring, de bestaande stadsbuitengracht en drie huizen van de 16^e eeuwse bolwerkbewoening zijn in het park opgenomen. Uit onderzoek is gebleken dat de ontwerptekening van Zocher vooral een reclame- en praatprent was. Ter plaatse werd het plan meestal anders uitgevoerd. Zocher kreeg daarvoor toestemming van de gemeenteraad en maakte zelf diverse detailtekeningen, die overigens ook niet nauwkeurig gevolgd werden.

Een eerste kaart van de aanleg bestaat helaas niet. Toch kon nog veel informatie over het eerste ontwerp worden ontleend aan de op dit moment nog herkenbaar aanwezige, oorspronkelijke aanleg en bomen. In combinatie met bekende aanlegprincipes die Zocher toepaste bleek het mogelijk een groot deel van het Singelplantsoen te reconstrueren. Een prachtig hulpmiddel bleek bovendien een kaart uit 1956, waarop alle bomen exact zijn aangegeven, weliswaar zonder soortnamen. Ondanks dat er ook na 1863 steeds bomen geplant zijn, geeft de kaart van 1956 een goede indruk van de bedoelingen van Zocher.

Bert Maes en Lucia Albers

B. Maes heeft een ecologisch adviesbureau in Utrecht en is deskundige op het gebied van inheemse bomen en struiken. L. Albers runt een bureau voor onderzoek en advisering van historische landgoederen, parken en tuinen.

